

УДК:631.1(575.2)(043.3)

Муқанбетова Р.Б.

К.Тыныстанов ат. БМУ

**XX к. 70-80-жж. КЫРГЫЗСТАНДЫН АГРАРДЫК ТАРЫХЫ
БОЮНЧА ИСТОРИОГРАФИЯДАГЫ ПРОБЛЕМАЛАР**

Бул макалада автор тарабынан XX к. 70-80-жж. Кыргызстандын агрардык тарыхы боюнча историографиядагы кемчиликтер, проблемалар көрсөтүлгөн.

В данной статье автором показаны проблемы и недостатки историографии аграрной истории Кыргызстана в 70-80-х гг. XX века.

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасы көз карандысыз жана эгемендүү мамлекет катары терең социалдык-экономикалык кайра түзүүлөрдү ишке ашырууга жана социалдык-ориентациялык базар экономикасынын негизинде цивилизациялык өнүгүүнүн жолуна умтулууда.

Биздин оюбуз боюнча, бүгүнкү күндө айыл чарбасынын өнүгүүсүнүн проблемаларын жана процесстерин түшүнүү жана базар мамилесинин шартында айыл чарбасын өнүктүрүүнүн жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана өзгөчөлүктөрүн баамдоодо XX кылымдын 70-жылдарынын экинчи жарымын - 80-жылдарынын биринчи жарымын камтыган республиканын агрардык чөйрөсүндөгү кризистик кырдаалдын себептерине жана башаттарына илимий анализ берүү өзгөчө мааниге ээ.

Айыл чарбасындагы өндүрүштү уюштуруунун колхоздук, совхоздук административдик-буйрукчул формасы жокко чыгарылганы менен, базар мамилесине өтүүнүн шартында жердин түшүмдүүлүгүн, малдын продуктуулугун, жалпы эле айыл чарбасынын кирешелүүлүгүн көтөрүү сыяктуу маселер мурдагыдан да зор мааниге ээ болду.

Азыркы айыл чарбасынын кризистик абалдагы жана базар экономикасына өтүү шартында Кыргызстандын агрардык секторунун 70-80-жж. тарыхын изилдөө, биринчиден, айыл чарбасын кайта көтөрүүнүн өбөлгөлөрүн тарыхый тажрыйбадан издөөгө; экинчиден, айыл чарбасын өнүктүрүү максатында учурунда пайдаланылбай келген, азыр да пайдаланыла элек табигый ресурстарды аныктоого; үчүнчүдөн, учурунда акырына чейин жеткирилбей калган коллективдүү подряд, арендалык мамиле, чарбалык эсеп сыяктуу реформалардын натыйжасыздыктарынын себептерин изилдөө менен азыркы Кыргызстандын айыл чарбасынын базар мамилелерине тезирээк жана натыйжалуураак өтүшүнүн жолдорун божомолдоого; төртүнчүдөн, айыл чарбасындагы 70-80-жылдардагы кемчиликтердин себептерин аныктоо менен, өткөн тарыхыбыздын сабактарын келечекте эске алуу менен, максатка ылайык эмес жагдайларын тактоого мүмкүндүк берет.

Административдик-буйрукчул системанын бузулушу тарых илиминин жаңылануусун жана алдын-ала ойлонулган божомолдордон жана стереотиптерден баш тартуу процесстерин стимулдаштырды.

Көпчүлүк изилдөөчүлөрдүн ойлору боюнча, 70-80-жж. биринчи жарымындагы агрардык реформалар коомго негативдүү процесстерди да алып келген. Мунун негизги белгилеринин бири - адамдардын кезектеги инновацияларга, анын жыйынтыктарына ишенип, ишенбей формалдуу түрдө катышуусу. Чындыгында, экономиканын агрардык секторундагы кризис, сөзсүз түрдө, адамдардын материалдык абалына да таасир этип, натыйжада, өлкөдө 80-жылдардын башында азык-түлүккө карата болгон муктаждык маселеси курчуган. Бирок, тилекке каршы, ошол мезгилде көпчүлүк илимий эмгектерде айыл чарбасынын өнүгүү тарыхынын карама-каршы жана көп кырдуу көрүнүштөрү жетиштүү түрдө изилденген эмес. Чындыгына келгенде, 70-80-жылдарда өкмөттүн жана партиянын экономикалык жана социалдык саясатын көкөлөтүп мактоого багытталган "зор тарыхый ийгиликтерди" даңазалаган эмгектердин ордуна чындыкты объективдүү чагылдыруу коомдун зор муктаждыгы эле.

70-80-жылдардын биринчи жарымы – Кыргызстандын тарыхындагы өтө татаал этаптардын бири. Бир жагынан алганда, бул республикалык партиялык уюм жетектеген жүз миндеген кыргызстандыктардын оор эмгеги, советтик түзүлүштү андан ары

өнүктүрүү жылдары, экинчи жагынан, республиканын жана жергиликтүү партиялык уюмдардын жашоо турмушундагы чечилбеген проблемалардын жана сенектик кубулуштардын топтолуу мезгили. Ошондуктан мурдакы советтик доордун шартында агрардык чарбанын тарыхын изилдөө башка илимий-тарыхый проблемалар сыяктуу эле белгилүү идеологиялык, саясий жана конъюктуралык жолдомолордун жана чектөөлөрдүн шартында жүргөн. Изилдөөлөрдүн негизги максаты белгилүү денгээлде расмий идеологиялык доктринанын туура экенин далилдөө болгон. Ушуга байланыштуу, коомдогу кубулуштар жана тарыхый процесстер ар тараптан ачык көрсөтүлгөн эмес. Ал изилдөөлөрдүн көпчүлүгү төмөндөгүдөй мүнөздө болгон:

Экстремалдуу кырдаалдарда (тездетилген индустриалаштырууда, эл чарбасын согушка багыттоодо, согуштан кыйраган чарбаны кайра калыбына келтирүүдө) бир кыйла эффективдүүлүгүн көрсөткөн, бирок ал артыкчылыктардын басымдуу көпчүлүгү колхоздук-совхоздук өндүрүш тынчтык мезгилинде өнүгүү шартында өз касиеттерин жоготкондугу эске алынбаган. Дагы эле борбордук пландаштыруунун жана каржылоонун негизинде өнүккөн ири чарбалардын «чексиз» мүмкүнчүлүктөрүнө терең ишенүү сакталып кала берген.

Буга чейинки изилдөөлөргө милдеттүү түрдө кирген илимий проблемаларынан болуп партиялык чечимдерде көрсөтүлгөн маселелер гана кирген. Фактологиялык материалдарды чечмелөө катуу цензуралык көзөмөлдө болгон. Тарыхчылар болсо көпчүлүк учурларда, партиялык саясаттын тууралыгын далилдөөчү ар кандай тарыхый маалыматтардын булагын топтоочуларга жана аларды системалаштыруучуларга айланышкан.

Биз өзүбүздүн илимий ишибиздин объектиси катары карап жаткан мезгил жөнүндө мурунку союздук жана кыргыз тарыхчылары тарабынан көптөгөн эмгектер жарыяланган. Анын өнүгүүсү бир канча этаптардан турат. Биринчисин административдик-буйрукчул идеологиянын таасири астында жазылган ири көлөмдөгү эмгектер түзөт. Бул этаптагы эмгектердин көпчүлүгүндө административдик-пландуу чарбага ишенүү менен, жеке менчикти четке кагуу, сынга алуу орун алган [1].

Мунун негизги себеби ошол мезгилдеги саясий-идеологиялык нуктан чыгуу же болбосо ага каршы турууга эч мүмкүн эмес эле. Бирок ошого карабастан, кээ бир авторлордун эмгектеринде коомдук-экономикалык өзгөртүүлөрдүн зарылчылыгы жөнүндөгү идеялар да айтылган [2].

Бул авторлор өздөрүнүн ой-пикирлерин ачык айта алышпаса да, айыл чарбасынын маанилүү проблемаларын цифралык көрсөткүчтөрдүн жардамы менен башка өлкөлөрдөгү абалдарга салыштырууларды жүргүзүшкөн.

Экинчи этапта кайра куруу учурунда коомдук турмушка жаңы саясий аң сезимдин идеяларынын кириши менен коомдук менталитеттин бир көрүнүшү катары тарыхнаамеде да жаңыча эволюция башталат. Бул мезгилдерде жазылган алгачкы изилдөөлөрдө конструктивдүү сындын элементтери жолукканы менен, жеке жана коомдук менчиктин, базар мамилелери кире баштагандыгына карабастан, административдик-буйрукчул башкаруунун жана демократиянын атрибуттарынын аралаш түрдө биригүү принциптеринде социалисттик айыл чарбасын кайра куруу мүмкүнчүлүктөрүнө ишенүү али сакталып турган [3].

Мына ушуга байланыштуу, рыноктук социализмдин үчүнчү жолу жөнүндөгү идея келип чыккан. Бирок бышып жетилген кризистик тенденциялар мындай иллюзиялардын мүмкүн эместигин көрсөттү. Бул этаптан кийин пайда болгон эмгектерде административдик-буйрукчул системанын кемчиликтери, анын перспективасы жок экендиги айкындалып, коомдун кыймылынын негизги шарты жеке менчик рыногуна өтүү зарылдыгы аныкталган.

Мындан тышкары, 70-жылдардын экинчи жарымы - 80-жылдардын биринчи жарымында коомдо калыптанган кризистик кубулуштардын башаты, өбөлгөлөрү, себептери жөнүндө бүгүнкү күндүн талабына ылайык көптөгөн эмгектер жаралды [4]. Бул эмгектерде коомдун саясий, экономикалык, социалдык жана руханий чөйрөсүндөгү

“сенектик кубулуштар” кенири изилденген. Тарыхчылардын, философтордун, экономисттердин көнүлүнүн борборунда 70-жылдардагы совет коомунун өнүгүүсүндөгү негативдүү тенденцияларды, бөгөттөө механизмдерин изилдөө турган.

Агрардык сектордогу проблемалар дагы изилдөөчүлөрдү кызыктырган [5]. Алардын эмгектеринин көпчүлүгүндө айыл жерлериндеги оор абал, кыйынчылыктар, жерге карата болгон адамдардын ортосундагы мамилелер чагылдырылган. Ошондой эле 70-80-жылдардагы партиянын агрардык саясатынын кээ бир маселелерине арналган көптөгөн эмгектер жарык көргөн. Бирок алар бүгүнкү күндө кайрадан сын көз менен карап чыгууну талап кылат [6]. Мына ушундай шарттарга байланыштуу, биздин республиканын айыл чарбасынын абалынын тарыхын изилдөөдө көп кыйынчылыктар болду.

Жогоруда айтып кеткендей, Кыргызстандын айыл чарба тарыхын изилдеген окумуштуулар тарабынан көптөгөн эмгектер жаралган. Биз карап жаткан мезгилде биздин өлкөбүз СССРдин курамында болгондуктан, көпчүлүк адабияттар жалпы союздук масштабда жазылган. Ал эми Кыргызстан сыяктуу кичинекей республикаларга ал эмгектерде кеңири көңүл бурулган эмес. Бирок Кыргызстандын тарыхчылары тарабынан айрым аракеттер кылынган. Алардын изилдөөлөрү, негизинен, айыл чарбасынын көпчүлүк тармактарын камтыган [7]. Алардын арасында айылдын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө арналган изилдөөлөр да бар [8]. Мындан тышкары, Кыргызстандын айыл чарбасынын өнүгүүсүнө арналган бир нече кандидаттык диссертациялар да жакталган [9]. Бирок алардын көпчүлүгү биз изилдеген мезгилдин процесстерин камтыбайт.

Негизинен, совет доорунда жарык көргөн эмгектер көбүнчө партиянын агрардык саясатын көкөлөтүп мактоо, эл массасынын турмуш деңгээлинин жогорулашын далилдөө, беш жылдык пландардын мөөнөтүнөн мурда ашыгы менен аткарылгандыгы, партиялык органдардын, жетекчилердин иштериндеги ийгиликтер жөнүндө гана бир жактуу изилдөөлөр болгон. Көптөгөн кемчилик, катачылыктар ошол учурдун талабына ылайык жаап-жашырылып келген. Кыргызстандын айыл чарбасынын тарыхын изилдөөдө профессор Т.Дуйшемалиевдин эмгеги зор. Бул тарыхчынын 1951-1965-жж., б.а., согуштан кийинки айыл чарбасын өнүктүрүү үчүн болгон аракеттерди, ошондой эле борбордон келген көрсөтмөлөргө ылайык республиканын райондорунун өзгөчөлүктөрүн эске албастан, жүгөрү жана кант кызылчасын айдоодогу, жылкыларды массалык түрдө союудагы катачылыктарды чагылдырганы менен баалуу.

1960-жылдары 80-жылдардын экинчи жарымына чейинки республиканын айыл чарба өндүрүшүнүн абалы туурасында позитивдүү жана негативдүү процесстер жөнүндө кийинки мезгилде баалуу эмгектер жаралууда [10]. Кыргызстандын айыл чарба өндүрүшүнүн өнүгүшүнүн ар түрдүү маселелерин изилдөөдө республиканын экономисттеринин да салымдары көзгө көрүнөрлүк. Алардын эмгектеринде айыл чарба өндүрүшүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу, өнөр жай системасында жүргүзүлгөн реформалардын жыйынтыктары, анын ийгиликтери, кыйынчылыктары өндүргүч күчтөрдүн жана өндүрүштүк мамилелердин абалы изилденген. Бул проблемалар боюнча Т.Койчубековдин, Д.Лайлиевдин, Дж.Джаиловдун, М.Балбаковдун ж.б. эмгектери баалуу болуп саналат [11].

Бирок Кыргызстандын айыл чарбасынын биз изилдеген мезгилдеги тарыхы ушул күнгө чейин атайын изилдөөнүн объектиси боло элек. Биз шилтемеде көрсөткөн тарыхчылардын эмгектери XX кылымдын 90-жылдары жарыкка чыкканы менен, 40-70-жылдардагы процесстерди чагылдырышат.

90-жылдардын ортосунда колхоз-совхоздордун (30-жылдардагы күч менен коллективдештирүү сыяктуу эле) буйрукчул таркатылышы менен коомчулукка, ошондой эле тарыхчылардын арасында колхоздук-совхоздук түзүлүш коомчулук үчүн жат көрүнүш сыяктуу пикирлер пайда болгон. Ошол себептен Кыргызстандын айыл чарбасынын 70-80-жылдардагы абалынын тарыхы көз жаздымда калып келүүдө.

Азыркы мезгилде айыл чарба адистеринин, жөнөкөй фермерлердин, айрым

саясатчылардын жана окумуштуулардын арасында колхоз-совхоздорго болгон пикир өзгөрүүдө. Ал тургай, массалык-маалымат каражаттарында «коллективизация болбойт, бирок кооперация зарыл» деген пикир ачык жарыяланууда.

Адабияттар:

1. Трапезников С.П. Ленинизм–аграрно–крестьянский вопрос. В 2-т. Доп. изд. -М.: Мысль, 1983; Тонконг Г.И. Главное направление политики партии в сельском хозяйстве. -М., 1974; Бодюл И.И. Современная аграрная политика КПСС и вопросы партийной жизни села. -Киев, 1979.
2. Полосков И.К. Партийные организации и развитие специализации и концентрации сельскохозяйственного производства. -М.,1981; Слюньков Н.Н. Накормит ли деревня страну. //Правда 1988, 6 август; Данилов В.П. Октябрь и аграрная политика партии. //Коммунист 1987, № 6; Кооперация двадцатых годов: опыт становления. //Человек и Земля. -М., 1988; Буткус Г. Аграрная политика партии. –Вильнюс, 1984; Болотин Б.М. Соревнования двух систем. -М., 1988.
3. Бурлацкий Ф. Какой социализм народу нужен. //Обратного хода нет. -М.: Политиздат, 1989. -С. 31-35; Шаталин С. План или рынок. //Аргументы и факты, 1987. № 24, 25; Абалкин А. Диалектика социализма. //Обратного хода нет. -М.: Политиздат, 1989; Глуховцев В.И., Фрумкин Г.М. Возвращение хозяина. -М.: Агропромиздат, 1989; Тихонов В.А. Какая хозяйственная практика: противоречия перестройки. -М.: Агропромиздат, 1989. -С. 167-188.
4. Роговин В.З. Человеческий фактор и уроки прошлого. –М., 1988; Механизм торможения: истоки, действие, пути преодоления. -Москва, 1988; Миф о застое: /Соц-экон.жизни СССР до перестройки: Сбор-к Сост.: Никанорова Е.Б., Прохватилова С.А. -Ленинздат, 1991; Трудные вопросы истории -Москва, 1991; Советское общество в 70-е годы: опыт, проблемы. -М.: Знание, 1988.
5. Васильев И.С. Думаю о будущем. –М.,1987; Лисичкин Г.С. Гектары, центнеры, рубли. Новый мир -М., 1985, № 9; Селуцкий А. Бедные и богатые. Деревня сегодня. -М., 1989 и др.
6. Аграрная политика КПСС в условиях развитого социализма. -Киев, 1979; Бектуров С.У. Аграрная политика КПСС в действии. -Алма-Ата: Об-во Знание Каз. ССР, 1978; Белов Ю.П. Аграрная политика КПСС и ускорение темпов развития сельскохозяйственного производства. -М.: Знание, 1980; Нишанов К. Аграрная политика КПСС в условиях развитого социализма и ее соц.-экономическое значение. -Ташкент: Фан, 1982; Деятельность КПСС по повышению культурно-технического уровня тружеников села. -Саратов: Изд-во Сарат. университета, 1979; Волкова А.З. Деятельность КПСС по осуществлению единой научно-технической политики. Кишинев: Штииница, 1989; Дуйшемалиев Т. Развитие сельского хозяйства Киргизии. 1951-1965 гг. -Фрунзе, 1984.
7. Муратбеков А., Идинов К. НТП и эффективность сельскохозяйственного производства Киргизии. -Фрунзе, 1979; Его же: Актуальные проблемы овцеводства Киргизии. -Фрунзе, 1982; Его же. Достижение и проблемы горного овцеводства Кирг. ССР. -Фрунзе, 1984.
8. Жаманкулов Б.С. Социально-экономическое развитие села. -Фрунзе, 1985; Осипов М.С. Социально-экономическое развитие села в период развитого социализма. -Фрунзе, 1985; Бактыгулов Ж.С. и др. Уровень жизни населения Кыргызстана (1961-1994гг.). -Б., 1995. Бактыгулов Ш.Дж. Материально-техническая база сельского хозяйства Кыргызстана (40-50-е гг.) история, опыт, проблемы. –Б.: ККА, 1998.
9. Асанов Д.Д. Социально-экономическое развитие села Киргизии (конец 50-60 гг.) Авторефер. дис. к.и.н. Фрунзе, 1985; Болджурова И.С. Социально-экономическое развитие колхозного села Кирг. ССР в годы восьмой и девятой пятилеток (1966-1975гг) Автореф. дис.к.и.н. -М., 1977; Осмонов О.Ж. Повышение материального благосостояния и культурного уровня колхозного крестьянство в Киргизии в условиях развитого социализма (1966-1975). -Ф., 1983; Асанканов А.А. Изменение культурно-бытовых условиях жизни кирг. сельского населения. Автореф. дис. к.и.н. -М., 1984.
10. Осмонов О.К. Кыргызстандын айылынын социалдык турмушу (1966-1985). -Ф., 1993; Досбол Нур уулу Совхозы Кыргызстана. -Б., 1993. Кубаев Б. Кыргызстан: история экономики. Республика в уходящем столетии 1900-2000. -Бишкек, 1996.
11. Балбаков М. Качество труда и эффективность производства. -Фрунзе, 1987; Лайлиев Д.С. Производительность труда и рентабельность производства в сельском хозяйстве. -Фрунзе, 1986; Его же: Совершенствование хозяйственного механизма в сельском хозяйстве. -Фрунзе, 1986; Койчубев Т. Айыл чарбасында чарбалык механизмди өнүктүрүү. -Фрунзе, 1986.